

УДК 94(477.81/82)

DOI: 10.20535/2307-5244.48.2019.176383

Р. П. Давидюк

<https://orcid.org/0000-0003-0485-5121>

Рівненський державний гуманітарний університет

А. А. Жив'юк

<https://orcid.org/0000-0002-9031-880X>

*Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука*

R. P. Davydiuk

Rivne State Humanitarian University

A. A. Zhyviuk

*International University of Economics and Humanities Academician
Stepan Demianchuk*

ВШАНУВАННЯ ПАМ'ЯТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА У ВОЛИНСЬКОМУ ВОЄВОДСТВІ

Commemoration of Taras Shevchenko in Volyn Voevodship

У міжвоєнний період Тарас Шевченко утвердився як символ боротьби українців Західної Волині за свої права. На основі архівних джерел та міжвоєнної періодики у статті проаналізовано символічну роль Кобзаря у розгортанні українського національного руху на території Волинського воєводства, показано форми вшанування пам'яті поета, простежено еволюцію ставлення польської влади до Шевченка: від протидії формуванню його культу у 20-х рр. до вільного вшанування у 30-х рр. задля залучення політичної лояльності українців.

Ключові слова. Волинське воєводство, Тарас Шевченко, пам'ять, академія, панахида, «волинський експеримент».

During the interwar period, Taras Shevchenko was established as a symbol of the struggle of Ukrainians of Western Volyn for their rights. On the basis of archival sources and interwar periodicals, the article analyzes the symbolic role of Taras Shevchenko in the development of the Ukrainian national movement on the territory of the Volyn Voivodship. It was proved that in the 1920s the Shevchenko holidays were mostly of a confrontational nature with the Polish authorities, and a rise in the poet's praise in the mid-1930s was the consequence of the liberalization of government policy outlined in the framework of «the Volyn experiment». In the late 1930's, Shevchenko commemoration turned into a manifestation of Ukrainian sovereignty against the Polish state. During the Shevchenko holidays, initiated by both Ukrainian political parties and non-governmental organizations, the practice of using Ukrainian national symbols was widely used. The method-

ology of the research is based on the principles of science, historicism, and verification. In the course of the study, the such methods of historical science were used as the search, identification and systematization of historical material obtained from archival documents and the press sources, followed by criticism and applying historical-comparative, historical-typological, historical-chronological, historical-geographical, and other research methods. The scientific novelty lies in the fact that the first attempt to reconstruct the commemoration of Taras Shevchenko in the West Volyn region has been made. Attitude of Polish authorities has been shown.

The author concludes that after unsuccessful attempts to overcome the cult of Shevchenko in the 1920s, the Polish authorities tried to use the «Shevchenko factor» to form political loyalty of the Ukrainians of the Volyn Voivodeship to the Second Polish Republic, allowing a number of his commemorations in the 1930s during the «Volyn experiment». The Ukrainian political emigrants, the natives of the Naddniproshchyna region, played a significant role in honoring Kobzar in the Volyn Voivodship. The spread of the cult of Taras Shevchenko was central to the growth of the national consciousness of the Ukrainian population of the region in the Second Polish Republic.

Keywords. Volyn Voivodship, Taras Shevchenko, memory, academy, burial service, «the Volyn experiment».

Постать і творчість Тараса Шевченка є потужними націєтворчими чинниками в українському континуумі. Жодна громадська, політична, культурна організація у своїх деклараціях і практичній діяльності не обходила увагою значення прикладу Шевченка для консолідації й самоусвідомлення української спільноти. Очевидно, що не було жодного українського села, містечка чи міста, де б у той чи інший час не вшановували Шевченка на панахидах. Ця традиція поширювалась на всі українські землі, незалежно від їх державно-територіальної належності. Не стали винятком землі Західної Волині, які в міжвоєнний період перебували у складі Другої Речі Посполитої.

Метою статті є визначення символічної ролі Тараса Шевченка в розгортанні українського національного руху на території Волинського воєводства.

Культурні, освітні практики, які ініціювали західноукраїнські громадські організації, політичні партії, особливості впливу на них польської національної політики достатньо висвітлені в сучасній українській історіографії. У працях І. Зуляка (Зуляк, І. 2011), М. Кучерепа (Кучерепа, М. 2016), Б. Савчука (Савчук, Б. 1996) та ін. проаналізовано діяльність «Просвіт», Ю. Крамара (Крамар, Ю. 2015) — національно-культурне життя представників різних національностей на Західній Волині. А. Портнов звернув увагу на наукову й освітню діяльність української політичної еміграції у міжвоєнній Польщі (Портнов, А. 2008), а Р. Давидюк висвітлила форми діяльно-

сті цієї еміграції у Волинському воєводстві (Давидюк, Р. 2016). Знайшла висвітлення також діяльність українських політичних партій на міжвоєнній Волині, зокрема Українського національно-демократичного об'єднання (УНДО), Української соціалістичної радикальної партії (УСРП), Організації українських націоналістів (ОУН) (Кучерепа, М. & Цецик, Я. 2011), Волинського українського об'єднання (ВУО) (Кучерепа, М. & Давидюк, Р. 2001) та ін. Незважаючи на значні здобутки науковців, організації святкувань, формування і поширення культу Тараса Шевченка у Волинському воєводстві, особливо в 1930-х рр., не було присвячено спеціальних розвідок в історіографії. З огляду на це, інформацію про традицію і обставини вшанування в міжвоєнній Волині Кобзаря здобуто переважно з документів Державного архіву Рівненської обл. (Держархіву Рівненської обл.) та Державного архіву Волинської обл. (Держархіву Волинської обл.), міжвоєнних українських часописів «Дзвін», «Українська нива», «Волинське слово», «Діло» та ін.

Наукова новизна проблеми визначається спробою реконструювати, насамперед щодо 1930-тих рр., ушанування пам'яті Тараса Шевченка в західноволинському регіоні, показати символічне значення явища, простежити ставлення до цього польської влади.

За умов Другої Речі Посполитої українці не мали можливості здійснювати прощі на могилу Кобзаря, тому щорічно з березня до травня організували Шевченківські дні. Ініціаторами цих свят у Волинському воєводстві були як українські політичні партії, так і громадські організації. В центрі боротьби за українські церкву, школу, книгу неминуче поставав культ Шевченка. Очевидно, що взірці цих ушанувань перенесли на Західну Волинь представники української політичної еміграції, уродженці Наддніпрянщини. З іншого боку, на Волинь поширювалися традиції Шевченківських святкувань, які сформувала «Просвіта» в Галичині.

22 січня 1922 р. Головний відділ «Просвіти» закликав читальні організувати свято на честь Т. Шевченка, щоб накопичити фонд видань для самоосвіти, а філії орієнтував на утворення повітових шевченківських комітетів, які мали контролювати реалізацію ухвал. Унаслідок таких дій «Просвіта» сформувала у Винниках комітет відновлення пам'ятника Кобзареві. Львівське староство дозволило провести свято відкриття пам'ятника лише після запевнень просвітян, що воно відбуватиметься без запрошених осіб (Зуляк, І. 2011, с. 223).

Львівський фонд «Учітєся, брати мої» закликав українське громадянство збирати кошти під час Шевченківських свят 1924 р.: «Цьогорічне свято Шевченка в кожній громаді нехай буде початком живого пам'ятника — курсу неписьменних, читальні, бібліотеки, виставкової зали»¹. Заклик галичан знайшов відгук на Волині: 30 листопада 1924 р. у с. Став-

¹ Дзвін. (Рівне). № 85. 9 грудня 1924. С. 3.

ки Рівненського пов. посвятили шкільну будівлю. В прибраній залі на одній стіні помістили портрет президента Польщі, на іншій — портрет Т. Шевченка. Присутній вїт наказав зняти портрет Шевченка, боячись, що це не сподобається представникам староства. Селяни відмовилися виконати наказ, відповівши: «Кому не подобається наш Кобзар — той може звідси вийти, бо ж школа наша українська, на наші гроші і нашими руками побудована, і ми тут господарі»¹. Імпульси щодо шевченківських святкувань виходили з львівської «Просвіти» і в наступне десятиліття: Головний відділ товариства 20 березня 1936 р. оголосив поточний рік роком Т. Шевченка, всі читальні товариства отримали книжечку «Інсценізації вибраних творів Т. Шевченка» (Зуляк, І. 2011, с. 224).

Ініціаторами Шевченківських свят на Волині в міжвоєнний період були як українські політичні партії, так і громадські організації: у 1920-х рр. — Українська народна партія (УНП), УНДО, УСРП, «Просвіта», у 1930-х рр. — ВУО, «Просвітянська хата», «Рідна хата» та ін.

Попри політику національної асиміляції, яку проводили польські народні демократи (ендеки), культ Т. Шевченка був визначальним у західноволинських селах і свідчив про зростання рівня національної свідомості українців регіону. У 1920-х рр. основну роль у поширенні національних ідей, зокрема через ушанування Великого Кобзаря, відігравали «Просвіти». Просвітяни розповсюджували українську книгу, формували бібліотеки, читальні, влаштували вечори у власних помешканнях, у школах.

Перші повідомлення про те, що просвітяни вшановують Т. Шевченка в Луцьку, датовані 1923 р. (Кучерепа, М. 2016, с. 29). Важливим здобутком кременецької «Просвіти» стало друкування 1922 р. видання «Малий Кобзар. Учїться брати мої!» Тараса Шевченка та біографії поета (Савчук, Б. 1996, с. 63). Ковельська «Просвіта» вшановувала поета в сільських школах повіту². Сприяли «Просвіті» в популяризації життя і творчості Шевченка, попри різні політичні вподобання, сенатори М. Черкавський, О. Карпінський, посли Б. Козубський, С. Козицький.

Напередодні березневих свят 1928 р. Луцька повітова «Просвіта» звернулася до всіх голів філій із листом, у якому закликала широко «проводити свята Тараса Шевченка й Івана Франка силами місцевих просвітян» та одночасно повідомила, що «9 березня у залі “Просвіти” м. Луцька відбудеться конкурс декламаторів поезій Кобзаря, а найкращі візьмуть участь у святі, яке відбудеться 23 березня» (Кучерепа, М. 2016, с. 31). Очільник «Просвіти» та керівник повітового комітету УСРП у Здолбунові Антін Нивинський 22 січня 1928 р. видрукував партійну одноденну газету «Боротьба» з шевченківським закликком «Борітеся — поборете». Польська влада газету конфіску-

¹ Дзвін. (Рівне). № 85. 9 грудня 1924. С. 3.

² Держархів Волинської обл. Ф. 389. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 77–78.

вала й заборонила розповсюджувати¹. Зауважимо, що орган УСРП газета «Громадський голос» (Львів) також виходила під згаданим гаслом.

Формою поширення Шевченкового слова у Волинському воєводстві була західноукраїнська преса — газети «Дзвін», «Українська громада», «Українська нива», «Волинське слово», «Церква і нарід» та багато інших.

У 1920-х рр. існувала сувора регламентація заходів, присвячених Т. Шевченкові. Програми Шевченківських вечорів і академій обов'язково подавали повітовому старості на затвердження. У разі непорозумінь із владою, а такі випадки траплялися досить часто, ініціатори заходу змушені були змінювати програму або й зовсім відмовлятися від урочистостей. Тому відзначення Шевченківських днів, яке поступово ставало традицією в містах і селах Волині, водночас наражало активістів на небезпеку політичних переслідувань, арештів, ув'язнень, штрафів і т. п. Досвідчені організатори свят уклали їх програми так, щоб оминати політичний пафос Кобзаревих творів. Отже, на урочистостях звучали здебільшого твори з фольклорно-етнографічними, побутовими мотивами («Причинна», «Тополя», «Катерина», «Наймичка» та ін.). Нерідко аматорські театри ставили п'єсу «Назар Стодоля». Традиційним атрибутом Шевченківських урочистостей було виконання «Заповіту».

Зібрання з нагоди Шевченкових роковин часто супроводжувались різноманітними ексцесами. Зокрема, заходи до 63-ї річниці смерті Кобзаря у Здолбунові розпочалися з панахиди, яку відслужили в місцевому соборі українською мовою в супроводі українського хору. Увечері розпочався концерт пам'яті поета за участі кобзаря Данила Щербини, котрий 1920 р., як урядовець УНР, емігрував до Польщі. На початку концерту троє п'яних польських «жовнірів» улаштували бійку, потім почали «клатати курками револьверів». Залізнична і міська поліція прибули з запізненням, для втихомирення п'яних вояків довелося викликати ще й жандармів². Того самого 1924 р. Д. Щербина у листі до Ю. Тютюнника писав, що на Волині поляки не дають змоги не лише працювати, а навіть жити: «Під акампоніамент бандури я співав наші історичні й сучасні думи й пісні. Звичайно, в наших співах найбільше достається ляхам [...] Тому й не дивуюсь, що мене ненавидять “власть імущі”» (Цит. За: Верстюк, В. & Скальський, В. & Файзулін, Я., упоряд. 2011, с. 383–384).

Навіть у урізаній формі Шевченко хвилював і захоплював волинян. Саме це викликало недоброзичливе ставлення польських чиновників, які вбачали тут підривний, антидержавний зміст. Тому врочисті пошанування поета забороняли не лише «обґрунтовано», тобто з вказівкою на якесь порушення законності (часто несуттєве або надумане). Самоправство органів влади виявлялось у тому, що вони розганяли безрезневі поминальні акції безпричин-

¹ Держархів Волинської обл. Ф. 46. Оп. 9-а. Спр. 351. Арк. 12.

² Цікавий // Дзвін. (Рівне). № 49. 29 березня. 1924. С. 3.

но і силою. Газета «Світло» (Львів) 1926 р. повідомляла про цинічне втручання поліції у відзначення Шевченківського дня в селах Ставрові та Ярославичах Дубенського повіту, коли селяни хотіли читанням поезії та співом пом'янути національного поета.

«Коли народ, святочно вбраний, — йшлося у повідомленні про події в Ставрові, — зібрався біля місцевої «Просвіти», нараз появився відділ поліцаїв на чолі з комендантом поліцейного постерунку і давай бити селян нагайками і обзивати. Зібрані здивовано стояли німо. Хтось зі сміливіших обзивався: “Хіба нам не можна пом'янути пам'ять великого покійника?” Того сміливого поліція збила і заарештувала»¹.

Внаслідок травневого перевороту 1926 р. прихильники Ю. Пілсудського почали реалізовувати програму державної асиміляції, сподіваючись, що збереження самоідентичності національних меншин допоможе сформувати почуття причетності до польської держави. Політичні зміни створили підґрунтя для започаткування 1928 р. «волинського експерименту» воєводи Генрика Юзевського, складником якого став «сокальський кордон», покликаний ізолювати український рух Волині від культурних, політичних, економічних, релігійних впливів Галичини.

Польська політика «регіоналізму» обмежувала вплив легальних українських політичних партій на Волині, що засвідчили вибори 1928 р., зокрема УНДО отримала у регіоні 6,4%², а УСРП — 9,7% голосів³. Під час наступних виборів 1930 р., зважаючи на тиск, арешти активістів, УНДО та УСРП здобули у Волинському воєводстві лише одне місце у парламенті, яке зайняв Лаврентій Серветник. Згодом переслідування членів легальних, але опозиційних до влади, УНДО та УСРП, посилились, до того ж було витіснено з Волині товариство «Просвіта», кооперативні організації, які підпорядковувалися галицькому центру, заборонявся вплив «Рідної школи».

Утворений після цього вакуум замінили, за сприяння воєводської адміністрації, проурядово налаштовані організації, насамперед, утворене 1931 р. ВУО та його культурні осередки «Просвіт'янські хати» та «Рідні хати». Попри лояльність до польської влади, ці організації намагалися поширювати українську книгу, пісню, виставу. Важливе місце в їхній діяльності посідали березневі Шевченківські дні, які раніше організовували «Просвіти», а також прагнення наддніпрянських політичних емігрантів, які були ініціаторами і організаторами проурядових українських інституцій, віддати шану Кобзареві.

11 березня 1930 р. директор Рівненської приватної гімназії Ф. Пекарський звернувся до повітового старости з проханням надати дозвіл на концерт-академію до 69-ї річниці смерті Кобзаря. На вечорі прозвучали вірші Тараса

¹ Світло (Львів). Ч. 14. 4 квітня 1926. С. 3.

² Держархів Волинської обл. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 238. Арк. 8.

³ Держархів Волинської обл. Ф. 46. Оп. 9. Спр. 409. Арк. 9.

Шевченка, виконувалися музичні твори на слова його поезій — «Заповіт», «Реве та стогне Дніпр широкий» та ін. Концерт мав завершитися виконанням українського національного гімну «Ще не вмерла Україна», але, за наполяганням органів влади, було передбачено також виконання польського державного гімну. Коли хор заспівав польський гімн, то зал, не чекаючи його закінчення, завів гімн український. Присутній на концерті староста Рівного наказав замкнути двері й викликав поліцію. В ході інциденту заарештували 192 особи, серед яких п'ятеро учнів¹. Директора гімназії Ф. Пекарського, відповідального за захід, звільнили з посади², а гімназія втратила право, яке давало їй випускникам змогу вступати до вищих навчальних закладів Польщі (Кучерепа, М. & Давидюк, Р. 2001, с. 92). Лише наступного, 1931 р., українському закладові вдалося повернути втрачені права³.

Події 11 березня 1930 р. у Рівненській приватній гімназії деякою мірою розмежовують практики Шевченківських вшанувань у Волинському воєводстві. Після утворення ВУО та його культурних осередків — «Просвітянських хат» і «Рідних хат», означені святкування ширше легалізувала влада. Відмінність між 1920-ми і 1930-ми рр. полягала в тому, що у 1920-х рр. Шевченківські свята відбувались переважно всупереч бажанню влади й тому були конфронтаційні. У 1930-х рр. зросли чисельність і географія поширення заходів, присвячених Кобзареві, а воєводська влада намагалась використати їх для пропаганди польсько-українського порозуміння, для чого Шевченківські академії відвідували очільники місцевої адміністрації, послали до польського сейму та ін. Водночас, «дозованість» розвитку українського культурного життя засвідчують слова кременецького старости, який не дав дозволу на урочисту академію на честь Івана Мазепи, заявивши: «В українській історії є лише дві постаті, які можна прилюдно шанувати — Шевченко і Петлюра, а про Мазепу, як національного героя, місцева влада перший раз чує» (Давидюк, Р. 2016, с. 387–388).

З початку 1930-х рр. і ближче до їх середини кількість відзначень роковин з часу смерті Шевченка зростала, так само стрімко збільшувалась кількість їх учасників. 11 березня 1934 р. панахиду за Шевченком вперше відслужили в Луцькому кафедральному соборі (у попередні роки Кобзаря відспівували в Братській Чесно-Хресній церкві). На панахиді були присутні понад 2 000 осіб з Луцька і околиць, зокрема члени громадського комітету з відзначення 73-х роковин смерті Шевченка в Луцьку: посла П. Певний, М. Тележинський, С. Тимошенко, І. Власовський, сенатор М. Маслов, генерал О. Алмазов, представники Союзу українок громадської праці, редакції «Української ниви», Українського кредитового банку на Волині, Товариства

¹ Держархів Рівненської обл. Ф. 30. Оп. 18. Спр. 1755. Арк. 8–12.

² Держархів Рівненської обл. Ф. 30. Оп. 18. Спр. 1755. Арк. 13–14.

³ Повернення прав Українській Гімназії у Рівному // Українська нива. № 22–23. 15 липня 1931. С. 1.

ім. митрополита Петра Могили, Товариства ім. Лесі Українки, ради Чесно-Хресного братства, ВУО, «Рідної хати» та «Просвітянських хат»¹.

14 і 15 березня 1934 р. у луцькому кінотеатрі «Сонце» показали перший український фільм «Тарас Шевченко. Життя великого українського поета-пророка». Річниці народження Кобзаря присвячувалася газета-одноденка «Весна», видрукувана у квітні 1934 р. в українській приватній гімназії Рівного. Тоді ж у гімназії відбулася святкова академія з виконанням музичних творів, виступом хору, виголошенням рефератів, декламуванням віршів поета, а присягу від імені учнів виголосила донька посла Степана Скрипника Тамара². В березні 1934 р. відбулися велелюдні народні зібрання для вшанування пам'яті Шевченка у десятках сіл і містечок Волинського воєводства — в с. Зимне Володимирського пов. вони зібрали 150 осіб, у с. Ново-Чарторийськ Луцького пов. — 400 осіб³ та ін.

1935 р. головна управа ВУО видала розпорядження до всіх низових установ щодо проведення в березні Шевченківських урочистостей. 24 березня 1935 р. урочисту академію провели в Луцькому міському театрі за участі віце-воєводи М. Годлевського і президента міста М. Венжика. Відкрив академію О. Ковалевський, який у промові структурував значення Шевченка для українців: Тарасів чин як символ національно духу; Тарасова могила як символ національної честі; повстання України як національний ідеал Шевченка. З рефератом виступив директор Українського наукового інституту (УНІ) у Варшаві, професор Олександр Лотоцький⁴. Прибутки від академії призначалися на викуп будинку української гімназії у Луцьку.

Головна управа ВУО радила своїм місцевим структурам підписатися на повне видання творів Т. Шевченка, що їх видавав УНІ у Варшаві⁵. Це видання готувала комісія історії літератури під керівництвом професора Романа Смаль-Стоцького з 1934 р. Особлива увага надавалася написанню коментарів до кожного твору поета, діяла спеціальна редакційна комісія під керівництвом Олександра Лотоцького у складі Василя Біднова і Павла Зайцева, відомого шевченкознавця (Портнов, А. 2008, с. 168).

Цілі шпальти «Української ниви» присвячувалися опису Шевченківських днів: у містах Володимирі, Дубні, Кременці, селах Іванне Дубенського пов., Межиріч, Розваж Здолбунівського, Матіїв Ковельського, Людвигів Кременецького, Воютин Луцького, Сновидовичі Сарненського, Микулічі Володимирського пов.⁶, а також у Сарнах, Острозі та ін.⁷ Редакція інформувала, що

¹ Панахида у Луцькому Соборі // Українська нива. № 10. 19 березня 1934. С. 3.

² Держархів Рівненської обл. Ф. 479. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 9.

³ Українська нива. № 12–13. 8 квітня 1934. С. 4, 6.

⁴ Українська нива. № 12–13. 31 березня 1935. С. 1.

⁵ Шевченкові урочистості на Волині // Українська нива. № 10. 10 березня 1935. С. 1.

⁶ Українська нива. № 12–13. 31 березня 1935. С. 5.

⁷ Волинь — Шевченкові // Українська нива. № 14. 7 квітня 1935. С. 2.

з технічних причин не в змозі надрукувати всіх дописів про академії, тому їх перебіг буде висвітлено в наступних числах газети¹.

На урочистій академії, присвяченій 74-й річниці смерті Т. Шевченка, у театрі Зафрана в Рівному 7 квітня 1935 р. виступив професор Ягеллонського університету Богдан Лепкий. У другій частині вечора звучали вірші та пісні Т. Шевченка, зокрема співав хор під керівництвом Созонта Кальмуцького, політичного емігранта, в минулому сотника Армії УНР. Виручені під час академії кошти призначались «на культурно-освітні цілі» (Поліщук, Я. 2009, с. 188). Виступи просвітянських хорів стали атрибутом Шевченківських академії у різних повітах воєводства.

Для найменших читачів інформацію про Кобзаря публікував український часопис для дітей «Сонечко», яким опікувалося товариство «Українська школа» в Рівному. Зміст видання був багатий на ілюстрації, майже кожне число присвячували окремій історичній події, зокрема безрезневий номер приурочували Т. Шевченкові. Редагував та ілюстрував «Сонечко» художник, український політичний емігрант Петро Зінченко (Давидюк, Р. 2016, с. 497).

Долучалося до Шевченківських урочистостей жіноцтво Волині, консolidоване в «Союзі українок» з центром у Рівному, яке очолювала політична емігрантка, уродженка Харківщини, Параскевія Багринівська, дружина міністра юстиції уряду УНР Миколи Багринівського. Союзнянки регулярно проводили урочисті вечори присвячені творчості Т. Шевченка, свята, приурочені до дня Матері, де Шевченко виступав співцем жіночої долі, ідеалу жінки-матері, читаали твори «Причинна», «Катерина», «Тополя» та ін.²

Кульмінації Шевченківські вшанування досягли 1937 р. 14 березня в Луцькому кафедральному соборі службу Божу відправив владика Полікарп. Згодом урочисту академію в міському театрі відкрив посол С. Тимошенко. Редактор О. Ковалевський виступив з промовою «Чи знаємо ми Шевченка?» змістом якої став заклик «Вернімо до Шевченка». Бандуристи і український хор озвучили пісенні номери, мистецька студія Волинського українського театального товариства представила 1-шу дію з «Назара Стодолі», насамкінець присутні виконали «Заповіт»³.

Того самого дня в церкві української приватної гімназії м. Рівне о. Євген Борщевський відправив службу Божу українською мовою. Люди, які не вмістилися до храму, стояли на подвір'ї школи. Святочна академія пройшла у театрі Зафрана. На початку хор з учасників культурно-освітніх курсів, що проходили в Рівному, виконав «Заповіт». Реферат виголосив професор П. Зайцев. Окрім хору курсантів, у програмі взяв участь струнний оркестр Українського спортивного клубу «Горинь». Артисти Волинського

¹ Українська нива. № 12–13. 31 березня 1935. С. 5.

² Жіноча доля (Коломия). 28 червня 1931. С. 3.

³ Свято Шевченка в Луцьку. Волинське слово. № 11. 18 березня 1937. С. 2.

українського театру (ВУТ) під декламацію директора М. Певного інсценували «Гамалію» Шевченка. На закінчення просвітянський хор с. Городок виконав «Боже Великий, Єдиний»¹.

28 березня в с. Івачків Здолбунівського пов. «Просвітянська хата» організувала панахиду і академію, про що преса писала: «Велика кількість присутніх на академії селян є доказом того, що як Івачків, так і околиці добре розуміють, яке значення для народу має Тарас Шевченко»². 8 квітня у с. Сухівці відбулись панахида і академія в залі «Просвітянської хати», де вступне слово виголосив посол С. Скрипник, а газета «Волинське слово» резюмувала: «Такі свята мають великий вплив на пробудження національної свідомості»³.

6 травня у службі Божій і святочній академії взяли участь мешканці с. Городині Луцького пов. Присутніх вітав промовою посол до сейму, голова ВУО С. Тимошенко. Про атмосферу дійства очевидець зазначив: «По цілому селу видно молодь у народних строях. Від жовто-блакитних стрічок та застіжок аж сяє»⁴ Практика використання національної символіки під час Шевченківських днів, а також портрета й «Кобзаря» поета як національних символів, значно поширилась у воєводстві з середини 1930-х рр., хоча виготовляли й розповсюджували портрети Шевченка ще з 1920-х рр.⁵

14 березня 1937 р. на урочистій академії у м. Дубно, в театральній залі ратуші, хор заспівав «Заповіт», стоячи на фоні пам'ятника поета, облитого жовто-блакитним світлом рефлектора. Того самого дня в с. Турковичі Дубенського пов. Шевченківська академія відбулась у залі «Просвітянської хати», сцену прикрасили портретом Шевченка, біля якого стояла почесна варта — двоє дівчат в національному одязі і двоє хлопців у козацькому⁶. 28 березня 1937 р. пам'ять Кобзаря вшановували в селах Здолбунівського пов. У с. П'ятигори місце проведення академії — зал громадського будинку — було декороване тризубом, портретом Шевченка, жовто-блакитними прапорами. У с. Новомиськ під час панахиди у церкві зроблено могилу й хреста з надписом «Не забудьте спом'янути»⁷. Шевченківські святкування в селах згаданого повіту набули яскраво національного забарвлення завдяки декламації на академіях його загострено політичних творів — «Холодний Яр», «Три літа», «Причинна», «Суботів», «Посланіє» (21 березня, с. Лючин); високопрофесійному виконанню шедеврів української пісенної класики — «Веснянка», «Ой, горе тій чайці», «Зоря моя вечірняя», «Реве та стогне» (21 березня, с. Михалківці, хор під

¹ Волинське слово. № 12. 25 березня 1937. С. 6.

² Волинське слово. № 16. 22 квітня 1937. С. 4.

³ Волинське слово. № 19. 13 травня 1937. С. 4.

⁴ Волинське слово. № 19. 13 травня 1937. С. 4.

⁵ Дзвін. (Рівне). № 85. 9 грудня 1924. С. 4.

⁶ Волинське слово. № 12. 25 березня 1937. С. 6.

⁷ Волинське слово. № 15. 15 квітня 1937. С. 4.

орудою відомого композитора і диригента С. Козицького), «Україна» Давидовського, «Козака несуть» Леонтовича, «Могила» Стеценка, «Ой, у лузі червона калина» (с. Дермань); завдяки постановці вистав, у яких викривалася антиукраїнська політика ворожих політичних режимів (28 березня, Бродівські хутори, драма «В кігтях ГПУ»)¹.

Резонансними в краї стали події навколо пошанування Т. Шевченка в Почаєві. 19 лютого 1937 р. Духовний собор Почаївської лаври офіційно надіслав повідомлення, що, згідно з резолюцією митрополита Діонісія, «буде відправлено парастас за душу бл[аженої] п[ам'яті] Т. Шевченка українською мовою в парафіяльній церкві м. Почаїв»². Одночасно в Лаврі мала відбутися панахида по Т. Шевченкові слов'янською мовою. Тоді парафіяни звернулися до Духовного собору Лаври й «рішуче зажадали з цього приводу письмового пояснення». Архімандрит Лаври Веніамін звернувся за порадою до Діонісія, повідомивши після цього, що особисто відправить парастас українською мовою в парафіяльній церкві. Парастас відбувся 15 березня 1937 р. об 11 годині. У відправі взяв участь хор культурно-освітнього товариства під диригуванням члена УСРП Семена Жука³.

15 березня 1936 р. у селах Грушвиці та Мнишині Рівненського пов. з ініціативи УСРП проведено святкові збори для вшанування творчості Т. Шевченка, на яких читали реферати про життєвий шлях поета, декламували його вірші (Кучерепа, М. & Цецик, Я. 2011, с. 231). Однак незначний вплив на Волині політичних партій УНДО і УСРП призводив до обмеженості культурних заходів, які вони ініціювали.

У другій половині 1930-х рр. Шевченківські дні не обходилися без зіткнень і напруги. У м. Дубно ініціатори відзначення річниці смерті Т. Шевченка (управа ВУО, Союз українок, українська громадськість) у ході обговорення програми урочистостей зіткнулися з проблемою виконання гімну «Ще не вмерла Україна». За розпорядженням польської адміністрації цей гімн міг виконуватись лише за умови виконання на академії державного гімну Польщі, що серед української громадськості було б «сприйнято негативно і зіпсувало б специфічний настрій академії» (Кучерепа, М. & Давидюк, Р. 2001, с. 298–299). Тому ухвалили розпочати зібрання піснею «Заповіт», а закінчити піснею «Боже Великий, Єдиний» (Кучерепа, М. & Давидюк, Р. 2001, с. 298–299).

У квітні 1936 р. поліція заарештувала Г. Кітова, жителя с. Печалівка «за розповсюдження забороненого збірника віршів Кобзар», виданого українською мовою в Харкові⁴. Лише після того, як з'ясувалося, що книгу Григорій взяв почитати з бібліотеки Волинського союзу сільської молоді (ВССМ —

¹ Волинське слово. № 15. 15 квітня 1937. С. 4.

² Держархів Рівненської обл. Ф. 479. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 70.

³ Держархів Рівненської обл. Ф. 479. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 70.

⁴ Держархів Рівненської обл. Ф. 33. Оп. 2. Спр. 2929. Арк. 14–16.

польсько-українська молодіжна організація, яку підтримував воєвода Юзевський), його звільнили¹. Трьох мешканців с. Тучин у липні 1938 р. поліція звинуватила у співанні українських пісень під час панахиди за Т. Шевченком, однак через нестачу доказів вимушена була їх звільнити².

Намагання церковних громад відслужити урочисті панахиди з нагоди роковин смерті Т. Шевченка часто переростали в конфронтацію з представниками духовної та світської влади. На засіданнях «Просвітянських хат» обговорювали дії священників, які відмовлялися проводити служби українською мовою. Такі скарги надходили від парафіян сіл Рівненського пов. Кобильні (підписалися 83 особи)³ та Дерев'яного (щодо звільнення псаломника Романа Марчевського, який насміхався зі свідомих українців і зневажив панахиду по Т. Шевченкові)⁴. Вночі з 10 на 11 березня 1939 р. у помешкання священника с. Будераж на Здолбунівщині Олександра Войни підкинули анонімний лист з вимогою провести панахиду за Шевченком⁵.

У березні 1938 р. «Просвітянські хати» організували по 5 академій на честь Т. Шевченка в Дубенському і Здолбунівському пов. Їм передували служби Божі, відправлені в православних храмах українською мовою. Програми академій склалися з рефератів, декламувань, пісень та інсценізацій. Члени «Просвітянської хати» у с. Птича Вербської гміни намагались приховати частину отриманого від продажу квитків прибутку для допомоги українським політичним в'язням, за що були притягнуті до кримінальної відповідальності. У Костопільському пов. наймасовіше урочистості відзначили в м. Степань (500 учасників), у Сарненському — в с. Немовичі (250 осіб) (Кучерепа, М. & Давидюк, Р. 2001, с. 340–342).

У с. Білашів Здолбунівського пов. 10 березня 1938 р. з ініціативи членів «Просвітянської хати» відбулася служба Божа в церкві. Спершу священник Микола Цибульський розповів про Т. Шевченка, потім відправив за ним панахиду. Людей зійшлося 150–200 осіб. Урочистості тривали у «Просвітянській хаті», де скарбник Роман Дорош прочитав реферат на тему «Т. Г. Шевченко». Біля будинку вивісили два прапори — польський і український, які зняли відразу після святкування⁶.

У кінці 1930-х рр., після згортання «волинського експерименту», Шевченківські акції стали радикальнішими. Польські урядовці, підсумовуючи проведення Шевченківської академії у м. Дубно 29 травня 1939 р., резюмували: «Не виставляючи напоказ антидержавних чи антипольських настроїв, подібні імпрези сприяють зростанню почуття національної окремішно-

¹ Держархів Рівненської обл. Ф. 33. Оп. 2. Спр. 2929. Арк. 14–16.

² Держархів Рівненської обл. Ф. 33. Оп. 2. Спр. 2629. Арк. 2–4.

³ Держархів Рівненської обл. Ф. 479. Оп. 2. Спр. 1. Арк. 1–2.

⁴ Держархів Рівненської обл. Ф. 479. Оп. 2. Спр. 1. Арк. 8–9.

⁵ Держархів Рівненської обл. Ф. 33. Оп. 2. Спр. 3003. Арк. 3.

⁶ Держархів Рівненської обл. Ф. 156. Оп. 2. Спр. 371. Арк. 41.

сті, туги за власною державою, що в кінцевому рахунку викликає антипатію до нинішніх реальних умов життя»¹.

Звірятися з Т. Шевченком закликали діячі ОУН. Націоналісти, поряд із підготовкою бойових акцій, зосереджували увагу на поширенні нелегальної літератури, листівок. Для прикладу, листівка «Молоді друзі! Українські школярі!» містила заклик: «Нищіть у школі портрети польських королів, Пілсудського, польських панів, а на їх місце завішуйте портрети Шевченка, Франка, Гетьманів»². Спеціальні статті до Шевченківських днів публікувалися на шпальтах офіціозу Проводу ОУН «Розбудова нації» (Грицай, О. 1934, с. 57–61), видання Української військової організації (УВО) «Сурма»³, які нелегально розповсюджували на Волині. До того ж члени ОУН почали проникати в проурядові «Просвітянські хати», щоб скористатися можливістю легальної роботи. Зокрема, поліція повідомляла воєводський уряд у червні 1938 р, що «Просвітянська хата» в Заборолі складається з 14–16 членів, які є діячами ОУН. Як наслідок, 22 серпня 1938 р. «Просвітянську хату» закрила влада⁴. В лютому 1938 р. комендант постерунку поліції у с. Дермань в інформації до Здолбунівського повітового староства повідомляв прізвища членів хати, яких підозрював у зв'язках з ОУН, і констатував, що діяльність хати є «дуже небажаною»⁵.

Показовим у цьому контексті видається випадок 8 березня 1939 р. у тому ж таки с. Дермань. Уже після встановлення на Рівненщині радянської влади, 21 жовтня 1939 р., заступник начальника Здолбунівської повітової міліції Н. Новіков запроголоував заяву мешканця с. Дермань Другий Нестора Мацюка такого змісту: «Числа 8.03.39 р. правилась панахида по Тарасові Шевченкові. Нас, декілька чоловік молоді, стояло біля церкви, і між нами був Андрій Ф. Він почав нас питати, що сьогодні за свято, тому що у нього в календарі сьогодні ніякого свята немає. Тоді Володимир Довбенко попросив у нього календар і кинув його в грязь»⁶. Закономірно, що опісля учасники святкування мали проблеми з польською поліцією.

За даними, які вдалося виявити в архівних документах та публікаціях західноволинської української періодики, що є далеко не остаточними, протягом 1924–1939 рр. у Волинському воєводстві відбулося не менше, ніж 127 Шевченківських святкувань, які охопили 10 з 11 повітів. Як правило, вони були приурочені до дат народження і смерті Т. Шевченка (9 і 10 березня). Свого піку ці свята й ушанування досягли у 1934–1937 рр., коли щорічно зафіксовано від 20 до 46 Шевченківських урочистостей (Див.: Таблиця 1).

¹ Держархів Рівненської обл. Ф. 30. Оп. 20. Спр. 841. Арк. 183.

² Держархів Рівненської обл. Ф. 33. Оп. 4. Спр. 62. Арк. 280.

³ З нагоди Шевченківських роковин // Сурма. 1932. № 3 (54). С. 1–4.

⁴ Держархів Волинської обл. Ф. 46. Оп. 9-а. Спр. 611. Арк. 4, 7.

⁵ Держархів Рівненської обл. Ф. 156. Оп. 2. Спр. 37. Арк. 36.

⁶ Держархів Рівненської обл. Ф. Р-2771. Оп. 2. Спр. 4182. Арк. 30.

Таблиця 1

Динаміка Шевченківських святкувань у Волинському воєводстві¹.

Повіти	1924	1925	1926	1928	1930	1934	1935	1936	1937	1938	1939	Всього
Володимирський						5	4	1	3			3
Горохівський				3					1			4
Дубенський			2			1	2	4	8	1	1	9
Здолбунівський	1		1	1		3	3		13	1	1	24
Ковельський						2	2	3	7			4
Костопільський		1		1						1		3
Кременецький							4		2			6
Луцький				1		5	3	2	6		1	18
Рівненський	1	1	1		1	3	1	7	5		1	21
Сарненський						1	2		1	1		5
Всього	2	2	4	6	1	20	21	17	46	4		127

Очевидно, що стримування відзначення Шевченківських роковин у 1920-х рр., особливо в їх першій половині, було пов'язане з політикою національної асиміляції українців, яку проводили уряди ендеків. І навпаки, сплеск Шевченкових вшанувань у середині 1930-х рр. став наслідком лібералізації урядової політики на Волині, окресленої рамками «волинського експерименту» воєводи Генрика Юзевського для того, аби справити враження налагодження польсько-українського співжиття.

Таким чином, на прикладі вшанування пам'яті Тараса Шевченка у Волинському воєводстві можна простежити, як зростала національна самосвідомість українського населення краю. Водночас у площині «волинського експерименту» влада намагалася використати Шевченківські урочистості для пропаганди українсько-польського порозуміння, тому їх відвідували очільники місцевої адміністрації, організували проурядово налаштовані українські політичні емігранти, члени ВУО. Формами поширення Шевченкового слова у Волинському воєводстві були українська преса, видання і розповсюдження творів поета, що спиралися на діяльність нечисленних книгарень, мандрівних (чи рухомих) бібліотек, і в першу чергу — хат-читалень з різноманітними аматорськими гуртками при них, мережа яких охопила біль-

¹ Підрахунки авторів за: Держархів Рівненської обл. Ф. 30. Оп. 18. Спр. 1755. Спр. 2771. Спр. 2775; Ф. 156. Оп. 2. Спр. 371; Ф. 479. Оп. 1. Спр. 2; газети «Дзвін» (Рівне) 1924–1927 рр., «Українська нива» (Луцьк), 1928–1936 рр., «Волинське слово» (Луцьк) 1937–1939 рр.

шість населених пунктів краю. Ці аспекти можуть бути предметом окремого розгляду.

Веретнюк, В. & Скальський, В. & Файзулін, Я. (упоряд.). 2011. *Юрій Тютюнник: від «Двійки» до ГПУ: документи і матеріали*. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА.

Грицай, О. 1934. Золоті стовпи. В 120-ті роковини уродин Тараса Шевченка (1814–1934). *Розбудова нації*. Ч. 3–4. С. 57–61.

Давидюк, Р. 2016. *Українська політична еміграція в Польщі: склад, структура, громадсько-політичні практики на території Волинського воєводства*. Львів-Рівне: Дятлик М.

Зуляк, І. 2011. Особливості організації та проведення «Провітою» святкування у Західній Україні в міжвоєнний період. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія: Історія. Вип. 2. С. 220–227.

Крамар, Ю. 2015. *Західна Волинь 1921–1939 рр.: національно-культурне та релігійне життя*. Луцьк: Вежа-Друк.

Кучерепа, М. & Давидюк, Р. 2001. *Волинське українське об'єднання (1931–1939 рр.)*. Луцьк: Надстир'я.

Кучерепа, М. 2016. Становлення та діяльність просвітанських організацій на Волині (1918–1939 рр.). *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. Вип. 3. С. 27–35.

Кучерепа, М. & Цецик, Я. 2011. *Українські національні партії на Волині (1921–1939 роки)*. Ч. 1. Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки.

Поліщук, Я. 2009. *Рівне: мандрівка крізь віки*. Рівне: Волинські береги.

Портнов, А. 2008. Наука у вигнанні: *Наукова і освітня діяльність української еміграції у міжвоєнній Польщі (1919–1939)*. Харків: ХІФТ.

Савчук, Б. 1996. *Волинська «Провіта»*. Рівне: Ліста.

Verstuijk, V. & Skalskyi, V. & Faizulin, Ya. (uporiad.), 2011. *Yurii Tiutiunnyk: vid «Dviiky» do HPU [Yurii Tiutiunnyk: from «Dviika» to SPD]: dokumenty i materialy*. Kyiv: DUKH I LITERA. [in Ukrainian]

Hrytsai O., 1934. Zoloti stovpy. V 120-ti rokovyiny urodyn Tarasa Shevchenka (1814–1934) [Golden Columns. To the 120th Anniversary of Taras Shevchenko (1814–1934)]. *Rozbudova natsii*. Ch. 3–4. S. 57–61. [in Ukrainian]

Davydiuk, R. 2016. *Ukrainska politychna emihratsiia v Polshchi: sklad, struktura, hromadsko-politychni praktyky na terytorii Volynskoho voievodstva [Ukrainian Political Emigrants in Poland: Compound, Structure, Public and Political Practices in Volyn Voievodship]*. Lviv-Rivne: Diatlyk M. [in Ukrainian]

Zuliak, I. 2011. Osoblyvosti orhanizatsii ta provedennia «Prosvitoiu» sviatkuvan u Zakhidnii Ukraini v mizhvoiennyi period [Features of Organization and Realization of Festivals in Western Ukraine by «Prosvita» between Wars]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka*. Seriiia : Istoriiia. Vyp. 2. 220–227. [in Ukrainian]

Kramar, Yu. 2015. *Zakhidna Volyn 1921–1939 rr.: natsionalno-kulturne ta relihiine zhyttia [Western Ukraine and Volyn in 1921–1939: National, Cultural and Religious Life]*. Lutsk: Vezha-Druk. [in Ukrainian]

Kucherepa, M. & Davydiuk, R. 2001. *Volynske ukrainske obiednannia (1931–1939 rr.) [Volyn Ukrainian Union]*. Lutsk: Nadstiriia. [in Ukrainian]

Kucherepa, M. 2016. Stanovlennia ta diialnist prosvitianskykh orhanizatsii na Volyni (1918–1939 rr.) [Formation and Activity of Enlightenment Organizations in Volyn (1918–1939)]. *Naukovyi visnyk Skhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky*. Vyp. 3. 27–35. [in Ukrainian]

Kucherepa, M. & Tsetsyk, Ya. 2011. *Ukrainski natsionalni partii na Volyni (1921–1939 roky)* [Ukrainian National Parties of Volyn (1921–1939)]. Ch. 1. Lutsk : Volyn. nats. un-t im. Lesi Ukrainky. [in Ukrainian]

Polishchuk, Ya. 2009. *Rivne: mandrivka kriz viky* [Rivne: Journey Through Centuries]. Rivne: Volynski oberehy. [in Ukrainian]

Portnov, A. 2008. *Nauka u vyhanni: Naukova i osvittnia diialnist ukrainskoi emihratsii u mizhvoienii Polshchi (1919–1939)* [Science in Exyle: Scientific and Educational Activity of Ukrainian Emigrants in Poland between Wars (1919–1939)]. Kharkiv: KhIFT. [in Ukrainian]

Savchuk, B. 1996. *Volynska «Prosvita»* [«Prosvita» from Volyn]. Rivne: Lista. [in Ukrainian]

УДК 94(477)«1920»

DOI: 10.20535/2307-5244.48.2019.176384

В. В. Сокирська

<https://orcid.org/0000-0002-9983-3234>

*Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини*

О. П. Чучалін

<https://orcid.org/0000-0003-3876-8237>

*Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини*

V. V. Sokyrska

Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University

O. Chuchalin

Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University

УКРАЇНСЬКА ПРОМИСЛОВІСТЬ 1920-Х РР. ЯК СКЛАДОВА ЄДИНОГО НАРОДНОГОСПОДАРСЬКОГО КОМПЛЕКСУ СРСР

*Ukrainian Industry of the 1920's as Part
of the All-Union Economy*

У статті проаналізовано форми й методи більшовицької централізаторської політики в управлінні промисловістю, досліджено систему підпорядкування базових галузей української промисловості. Доведено, що через систему загальносоюзних наркоматів і союзних трестів відбулася адміністративно-територіальна інкорпорація та політично-економічна уніфіка-